

ČSP, br. 1., 71.-92.

Zagreb, 2009.

UDK: 061.23(497.5)"1964/1968"
929 Holjevac, V.
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 15. 6. 2007.
Prihvaćeno: 20. 9. 2007.

Matica iseljenika Hrvatske 1964. - 1968.

IVA KRALJEVIĆ

Zagreb, Republika Hrvatska

U četverogodišnjem razdoblju 1964. - 1968. Matica iseljenika Hrvatske razvija značajnu djelatnost u povezivanju domovinske i iseljene Hrvatske. Nastale promjene dijelom su bile vezane uz pojavu poboljšane državne politike prema iseljeništvu početkom 1960-ih, a dijelom uz dolazak novog predsjednika Društva, Većeslava Holjevca.

Ključne riječi: Matica iseljenika Hrvatske, Većeslav Holjevac, iseljenišтво

Uvod

Matica iseljenika Hrvatske (MIH) osnovana je 12. veljače 1951. u Zagrebu kao kulturno-prosvjetno društvo, s namjerom održavanja kulturnih i prijateljskih veza između iseljeničtva i domovine.¹ Tijekom pedesetih i šezdesetih godina MIH je razvila znatnu djelatnost prema iseljeničtva i ostalim ciljnim skupinama koje su se nalazile izvan granica domovine. Prvih godina aktivnost se koncentrirala na organiziranje gostovanja kulturno-umjetničkih društava iz Hrvatske, izdavačku djelatnost te brigu oko iseljenika povratnika.² Početkom 1960-ih u Jugoslaviji dolazi do razvoja cjelovitije državne politike prema iseljeničtva, a i sama MIH doživljava određene organizacijske promjene. Promijenjeni uvjeti rada dali su novu važnost kako Matici iseljenika Hrvatske, tako

¹ "Osnivačka skupština Matice iseljenika Hrvatske", *Vjesnik*, 13. veljače 1951., 3.

² Povratku iseljenika nakon završetka rata davana je velika politička važnost. U tu svrhu organizirane propagandne kampanje nastojale su potaknuti povratak iseljenika sklonih novoj vlasti. Najviše se iseljenika vratilo do 1948., oko 16.000, od čega 8.000 u Hrvatsku. Znatno ih se broj do kraja 1955. vratio u iseljeničtva, zbog neostvarenih obećanja oko radnih i stambenih uvjeta, lošeg standarda te nemogućnosti prilagodbe, osobito njihove djece. Nakon donošenja Rezolucije Informbiroa komunističkih partija 1948. povratak iseljenika je zastao jer su mnoga od lijevo orijentiranih iseljeničkih organizacija prekinula vezu s Jugoslavijom. Pri Matici je djelovao Odbor za povratnike. Usp. Katarina SPEHNJAK, "Većeslav Holjevac u političkim događajima 1967. godine", *Časopis za suvremenu povijest /ČSP/*, 3/2000., 568.; Građa donosi procjenu da je u tom razdoblju u SFRJ ostalo 700 povratnika, od toga 500.-600. u Hrvatskoj. Hrvatski državni arhiv /HDA/, fond Matice iseljenika Hrvatske /MIH/, Jugoslavija, 1-2000, 1965., Prijedlog za poboljšanje materijalnog stanja iseljenika povratnika koji su se vratili u Jugoslaviju do 31. prosinca 1950., 11. studenog 1965.

i ostalim republičkim maticama, te one postaju jednim od “osnovnih faktora rada i kontakta s iseljeništvom”.³ U tom se razdoblju velikim dijelom i zbog Matičina “ozbiljnijeg” pristupa problematici, stvaraju čvršće spone i temeljitija suradnja s iseljenicima. Nova državna politika prema iseljeništvu temeljila se na uočavanju novih dimenzija njegove uloge, osobito političke i ekonomske. Napušta se politička isključivost prema političkoj emigraciji, dio iseljenništva promatrao se kao moguća promidžbena poluga sistema, a važnost su imale i iseljeničke doznake u deviznom priljevu zemlje.⁴ Na pojačan interes za ovu problematiku utjecao je i val nove ekonomske emigracije šezdesetih godina. Zbog Rezolucije Informbiroa 1948. “pravilna” informiranost u iseljeništvu o stanju u Jugoslaviji tijekom pedesetih godina bila je prema mišljenju partijskih čelnika vrlo oskudna. S druge strane, postojao je “velik broj neprijateljski raspoloženih listova, brošura i radio-satova koji je sistematski dezinformirao i držao u zabludi dobar dio našeg iseljenništva”.⁵ Zbog tog je razloga početkom šezdesetih vladala politička orijentacija koja je trebala oslabiti negativnu propagandu političke emigracije, stvoriti pozitivnu propagandu za zemlju te potaknuti interes za posjet “starom kraju jer kad iseljenici vide kako sve ovdje izgleda, oni su najbolji propagatori istine i po povratku kući najbolji tumači jugoslavenske stvarnosti”...⁶ Matičina cjelokupna djelatnost u tom je razdoblju nastojala osigurati “element” koji će utjecati da upravo takvi posjeti budu u stalnom usponu.⁷ S tom su namjerom izrađeni i programi njezinih aktivnosti, namijenjeni iseljenicima i svima onima koji su se nalazili izvan granica “starog kraja”. Tome je u prilog išlo i popuštanje međunarodne “zategnutosti” te savezni Zakon o amnestiji donesen 1962., koji je imao priličan utjecaj na aktivnosti političke emigracije. Tada dolazi i do procesa djelomičnog raslojavanja političke emigracije i njezina utapanja u ekonomsku, što je bilo u skladu sa smjernicama buduće jugoslavenske politike prema iseljeništvu. Dokumenti o ovoj temi, nastali šezdesetih godina i pohranjeni u arhivi Hrvatske matice iseljenika, donose slične podatke o stanju među iseljenicima početkom šezdesetih godina. Ono se “izmijenilo u našu korist, velik je dio iseljenika dosta dobro informiran o našim prilikama te sa simpatijama prati naš razvitak i naše uspjehe”.⁸ Broj emigranata iz Jugoslavije, osobito iz Hrvatske, ocijenjen je impozantnim. Bila je to jaka snaga kojom se ozbiljnije treba pozabaviti. Upravo se u tom smjeru “ozbiljnog bavljenja problematikom” početkom 1960-ih počela kretati nova državna politika prema iseljeništvu.

³ HDA, fond Republičke konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske /RK SSRNH/, Informacija o nekim aktualnim problemima iseljenništva i Matice iseljenika Hrvatske, 2., kut. 863

⁴ Usp. K. SPEHNJAK, *n. dj.*, 571.

⁵ Arhiv Hrvatske matice iseljenika /HMI/, Izvještaj o radu Glavnog odbora Matice iseljenika Hrvatske /GO MIH/ 1966. - 1968., 44.

⁶ HDA, fond Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske /CK SKH/, mapa MIH, Informacija o iseljenicima iz Hrvatske, 8.-9.

⁷ HDA, CK SKH, Komisija za društveno-politička pitanja iseljenika 1966. - 1969., Informacija o iseljeništvu, 11., kut. 1

⁸ Isto, 4.

Zaokret u politici prema iseljeništvu početkom 1960-ih

U tom su razdoblju partijska tijela ponovno utvrdila manjkavost cjelovitih, provjerenih podataka o iseljeništvu i novoj ekonomskoj emigraciji.⁹ Dotadašnji kontakti, ni na razini države preko diplomatsko-konzularnih službi ni preko društava matica iseljenika, nisu donijeli ozbiljne podatke o broju, strukturi i potrebama iseljenika te je zaključeno da se na državnoj razini mora provesti bolja organizacija iseljeničke problematike. Od sredine pedesetih godina pri Saveznome izvršnom vijeću /SIV/ postojao je “ured sa jednim plaćenim funkcionerom”, Državni sekretarijat za inostrane poslove /DSIP/ imao je Iseljenički odjel, a pri Državnom sekretarijatu za unutarnje poslove /DSUP/ postojala je organizacijska jedinica koja se bavila “izvjesnim pitanjima iseljenika”.¹⁰ U Hrvatskoj iseljeništvom se bavio odjel Vladina Savjeta za socijalnu politiku, a pojedina pitanja rješavala je Komisija Glavnog odbora Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske /SSRNH/ za međunarodna i iseljenička pitanja. Većini navedenih tijela posao na problematici iseljeništva bio je sporedan te su na takvim radnim mjestima radile samo jedna ili dvije osobe.¹¹ Prema podacima iz izvora, u tom je razdoblju na iseljeničkoj problematici u cijeloj Jugoslaviji, uključujući državna tijela i republička društva matica iseljenika, radilo tridesetak osoba.

Početkom šezdesetih godina iseljeničko pitanje prelazi okvire republičkih matica iseljenika. Na saveznoj razini osnovan je Savjet za iseljenička pitanja s namjerom “da se u prilaženju grupi problema koji čine iseljeništvo, privatno zapošljavanje u inostranstvu i emigracija obezbedi jedinstvena jugoslavenska koncepcija, politika i orijentacija”.¹² Uloga novoosnovanog Savjeta bila je značajna i zbog povezivanja s iseljeničkim kolonijama u zemljama gdje taj posao zbog različitih razloga nije mogao obavljati Državni sekretarijat inostranih poslova /DISP/. U Hrvatskoj je osnovana Komisija za iseljenička pitanja Izvršnog vijeća Sabora, a Koordinacionom odboru svih republičkih matica namijenjena je nova, mjerodavnija uloga.

Iseljeničko pitanje razmatrano je na nekoliko važnijih skupova. Na kongresu Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata /SUBNOR/ održanom u Beogradu 1961., Aleksandar Ranković, potpredsjednik Saveznog Izvršnog vijeća Savezne skupštine Jugoslavije, upozorio je na važnost iseljeničke problematike te najavio donošenje novih zakonskih propisa jer su “dotadašnji, doneseni prvih godina nakon oslobođenja naše zemlje regulirali samo neka pitanja iz iseljeničke problematike”.¹³ Iste je godine u Saveznom odboru Soci-

⁹ “Nitko tačno ne zna koliko stanovnika iz Jugoslavije živi van njenih granica, jer takove evidencije nema.” HDA, CK SKH, Informacija o iseljeništvu, 1.

¹⁰ HMI, Zapisnik 3. sjednice Izvršnog odbora MIH, 1. ožujka 1962., 3.; Iz izvora se nije moglo utvrditi je li ovdje riječ o organizacijskoj jedinici koja se bavila obavještajnim radom (UDB-a) ili je riječ o jedinici koja se bavila rješavanjem imovinskih pitanja iseljenika povratnika, njihovih mirovina i ostalih pitanja iseljeničke problematike.

¹¹ “Pomenuti resori sem DSIP-a posao na problematici iseljenika smatraju sporednim, što se vrlo štetno odražava.” HMI, Zapisnik 3. sjednice IO MIH, 1. ožujka 1962., 4.

¹² Usp. K. SPEHNJAK, *n. dj.*, 569.

¹³ *Politika*, 8. srpnja 1961. godine.

jalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije /SO SSRNJ/ održano savjetovanje na kojem su se predstavnici MIH zalagali za prihvaćanje “jedne zaista očite stvarnosti”, odnosno potrebu zahvaćanja iseljeničkog pitanja na “najvišem nivou državne vlasti”.¹⁴ Tijekom 1962. održano je nekoliko savjetovanja na republičkoj razini, međutim, ozbiljniju notu ovom pitanju dalo je pismo potpore A. Rankovića koje je 1963. u ime sekretarijata SO SSRNJ upućeno “svima koji se u ovom ili onom vidu bave iseljeničkom problematikom”.¹⁵ MIH je ovaj čin komentirala “razumijevanjem postignutim od najvećih foruma”.¹⁶ Slično je pismo, s anketnim listićima, krajem 1963. GO SSRNH uputio svim općinskim i kotarskim odborima SSRNH te je donesena odluka o formiranju skupina za obilazak terena “radi kompleksnijeg izučavanja ovih pitanja”.¹⁷ Od tada je SSRNH stalno prisutan u Matičinu radu, što je prema navodima iz izvještaja poboljšalo njezine aktivnosti.

Važnim se ističe i Savjetovanje SO SSRNJ održano u Beogradu 1963., na kojem su bile sve, za problematiku iseljeničtva zainteresirane strane “po društvenoj liniji i liniji vlasti”.¹⁸ I ovdje je donesen zaključak o pružanju “svestrane podrške i pomoći” republičkim maticama iseljenika i ostalim tijelima i organizacijama koje se bave ovim pitanjem.¹⁹

Iste je godine izglasan i novi Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije /SFRJ/, koji je prema ocjeni MIH omogućio stvaranje širih i svestranijih veza s iseljeničtvom.²⁰ Značajnim vanjsko-političkim događajem za pitanje iseljeničtva smatrali su se posjeti predsjednika SFRJ Josipa Broza Tita zemljama Latinske Amerike i SAD i njegov susret s predsjednikom SAD-a J. F. Kennedyjem u Bijeloj kući 1963., zatim Titov nastup na sjednici generalne skupštine Ujedinjenih naroda iste godine te sve brojniji posjeti jugoslavenskih državnih predstavnika, javnih i kulturnih radnika iseljeničkim kolonijama.

Zaokret u politici prema iseljeničtvu u tom je razdoblju vidljiv i u programskim i organizacijskim promjenama na razini federacije i republike i uopće u ulogama federacije i republike u radu s iseljenicima. Bitno obilježje takve politike je njezina decentralizacija, velik dio nadležnosti u bavljenju ovom problematikom prelazi na republike, koje su uz matice iseljenika postale nositelji operativne djelatnosti u iseljeničkoj problematici.²¹ Javila se, također, potreba postavljanja “socijalnih atašea” pri pojedinim jugoslavenskim diplomatsko-konzularnim službama, čiji bi službenici “trebali obavezno biti iz one republi-

¹⁴ HMI, Zapisnik 8. redovite skupštine MIH, 27. ožujka 1964., 11.

¹⁵ Matičini izvještaji navode kako je ovim pismom upozoreno na punu težinu iseljeničke problematike i važnost njezina rješavanja. HDA, RK SSRNH, Informacija o nekim aktualnim problemima iseljeničtva i MIH, 1963., 1., kut. 863.

¹⁶ HMI, Materijali 2. godišnje skupštine MIH za grad Zagreb, 15. ožujka 1964., 5.

¹⁷ Isto.

¹⁸ HMI, Zapisnik 8. redovite skupštine MIH, 27. ožujka, 1964., 11.

¹⁹ HMI, Zapisnici sjednica IO MIH 1963., Neka pitanja pokrenuta u diskusiji o radu s iseljenicima, 3.

²⁰ 7. travnja 1963. Savezna skupština Jugoslavije izglasovala je novi Ustav SFRJ.

²¹ Usp. K. SPEHNJAK, *n. dj.*, 569.

ke iz koje je većina radnika”.²² Namjera je bila pronaći što pogodniji oblik rada koji bi osigurao “prisutnost i utjecaj regionalnog i nacionalnog faktora u onim poslovima koje sa iseljeništvom obavljaju službe DSIP-a”.²³ Razlog tome bio je dotadašnji “neprijemljen” nacionalni sastav jugoslavenskih konzularnih službi u europskim zemljama (“tko će biti jugoslavenski ambasador u Gani ili Japanu uopće nije važno, ali koga šaljemo za konzula u Pittsburgh ili München, jako je važno...”).²⁴ To se osobito odnosilo na Zapadnu Njemačku, gdje je bilo najviše zaposlenih Hrvata koji su pripadali valu tzv. nove ekonomske emigracije.²⁵ Bio je to i jedan od načina kojim su državna tijela pokušala “osporiti” reakciju političke emigracije, “koja svaki detalj koristi kao dokaz nacionalne neravnopravnosti”.²⁶

Važan dio nove politike je i liberalizacija dotadašnjeg zakonodavstva koje je bilo usmjereno prema političkoj emigraciji. Jedan od značajnih fenomena društvenog života Hrvatske sredinom 1960-ih jest sve veći odlazak građana na “privremeni rad” u Zapadnu Europu, “novom velikom uvozniku radne snage”.²⁷ Jugoslavija je do tada, poput svih ostalih socijalističkih zemalja, držala granice zatvorenima za slobodan izlaz iz zemlje. Ipak, ljudi su na različite načine odlazili na rad u inozemstvo, najviše ilegalnim prijelazom granice. Zbog postizanja međunarodnog ugleda, a dijelom zbog slabljenja ideološke ortodoksije i pritiska demokratskih snaga u vladajućim strukturama, te potrebe države za priljevom deviznih sredstava, 1962. donesen je Savezni Zakon o amnestiji. Time je omogućeno povezivanje obitelji i povratak za manji broj iseljenika, no prije svega, većem je dijelu političke emigracije otvorio mogućnost reguliranja statusa prema domovini.²⁸ Putovnice je dobilo otprilike 50. 000 emigranata, od kojih su se sljedećih godina u Jugoslaviju vratile samo 654 osobe, od čega 201 u Hrvatsku.²⁹ Istovremeno se u procesu povezivanja obitelji iz Hrvatske u prekomorske zemlje iselio znatan broj osoba.³⁰

²² Isto.

²³ Isto.

²⁴ “Nije bitan nacionalni sastav SIP u cijelosti, ali je važan njegov raspored u predstavništvima u inozemstvu, gdje živi naša emigracija, a osobito gdje je koncentrirana poslijeratna politička emigracija.” HDA, CK SKH, Informacija o iseljeništvu, 20.

²⁵ “U Njemačkoj se može čuti prigovor zašto nijedan generalni konzul tamo nije Hrvat, zašto su u predstavništvima 90 posto Srbi i slično?” Isto.

²⁶ HDA, CK SKH, Informacija o iseljenicima iz Hrvatske, 10.

²⁷ Usp. Zdenko RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. - 1991., od zajedništva do razlaza*, Zagreb, 2006., 312.-318.

²⁸ “Zakon o amnestiji i druge naše mjere prema emigraciji imale su jakog dejstva na kategoriju neprijateljski orijentirane emigracije. Mnogi su se pasivizirali, pristupili reguliranju svog statusa prema zemlji, dolaze u posjet ili se vraćaju ili se nose mišlju da to učine.” HDA, CK SKH, Informacija o iseljenicima iz Hrvatske, 4.

²⁹ Usp. Spehnyak, 569.

³⁰ U razdoblju suvremenog iseljavanja (1961. - 1981.) iz Hrvatske se u prekomorske zemlje iselilo otprilike 70 000 ljudi. U razdoblju 1948. - 1981. iz Hrvatske je u prekomorske zemlje iselilo otprilike 140. 000 osoba. Usp. Ivan ČIZMIĆ, “Statistički pregled iseljavanja Hrvata poslije Drugog svjetskog rata”, *Budućnost iseljene Hrvatske*, Zagreb, 1998., 50.

Nakon razdoblja zatvorenih granica dolazi do obnavljanja ekonomske emigracije, iako ne u potpunosti u njezinoj klasičnoj formi. Iseljavanje se usmjerava prema europskim tržištima radne snage (ponajviše u SR Njemačku zatim Austriju, Francusku, zemlje Beneluxa i Skandinavije) pa klasično prekomorsko iseljavanje gubi nekadašnju dominantnu ulogu. U Hrvatskoj je u tom razdoblju broj zahtjeva za dozvolom za rad u inozemstvu bio vrlo visok. Bile su to posljedice "mršavih" rezultata Privredne reforme 1965., raskorak između programskih ciljeva reforme i aspiracija s jedne strane i mogućnosti s druge strane postajao je sve veći. Najveći broj zahtjeva podnosili su nekvalificirani radnici, u prvom redu "individualni poljoprivredni proizvođači, iz najvažnijih radno sposobnih skupina između 20 i 40 godina", iz nerazvijenih dijelova Hrvatske.³¹ Gradovi Split, Karlovac, Varaždin i Zagreb u građi se bilježe kao kotari u kojima se "osjećao najjači pritisak za odlazak na rad u inozemstvo".³² Izvršni komitet CK SKH na sjednici od 26. travnja 1963. zaključio je kako je u masama zavladao "prava pošast želja za odlazak", u toj je godini u Hrvatskoj podneseno 28. 120 zahtjeva za dozvolom za rad u zemljama Zapadne Europe.³³ Najveći broj radnika odlazio je na rad u SR Njemačku, tijekom 1962. izdano je 10. 754 dozvola za rad od čega "nešto više od 95% glasi na SR Njemačku".³⁴ U ožujku 1964., Vladimir Bakarić, predsjednik CK SKH, komentirao je odlaske ovim riječima: "Što se tiče emigracije, činjenica je da je emigracija iz Hrvatske daleko najveća i praktički je... gotovo iz Hrvatske... i hrvatskih dijelova Hercegovine... gdje nema perspektive brzog razvoja... Mi to spriječiti ne možemo, postići brži razvoj u nerazvijenim krajevima uopće ne možemo, mi takvih sredstava nemamo."³⁵ Time je odlazak građana na Zapad bio legaliziran. Čim su otvorene granice, broj radnika "na privremenom radu" u inozemstvu iz godine u godinu se povećavao.³⁶ Masovni odlazak radnika olakšao je državnu ekonomsku situaciju, umanjen je veliki broj nezaposlenih, ali i potencijalnih nezadovoljnika i protivnika režima. Režim je dobio ponešto na svojem legitimitetu i ono najvažnije, Jugoslavija je ostvarila veliki devizni priljev. Sredstva su stizala u obliku iseljeničkih doznaka, ostavština, renti, mirovina, invalidnina, pomoći, štednih uloga, deviznih računa te prodaje industrijske robe za

³¹ HDA, CK SKH, Spisi, Neka pitanja suvremene ekonomske emigracije iz SR Hrvatske, 1965., 3.

³² "Iznimku od ovoga čini kotar Zagreb, gdje je podneseno najviše zahtjeva iako kotar spada u najrazvijenije regije u republici. Izgleda da postoje dvije vrste onih koji traže zaposlenje u inozemstvu: oni koji su nezaposleni i ne mogu dobiti zaposlenje (što se odnosi na nerazvijene regije republike) i oni čiji je motiv, veća zarada u inozemstvu (koji dolaze iz industrijskih centara)." Isto.

³³ Usp. Dušan BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb, 1999., 452.

³⁴ HDA, CK SKH, Zapisnik sjednice Izvršnog komiteta CK SKH, 13. travnja 1963.

³⁵ Usp. D. BILANDŽIĆ, *n. dj.*, 452.

³⁶ U razdoblju 1960. - 1966. iz Hrvatske se iselilo 12 196 osoba.. Usp. Čizmić, 49.-50.; Prema popisu stanovništva SFRJ iz 1971. iz Jugoslavije je na privremenom radu u inozemstvu bilo 671. 908 radnika (i 91. 818 članova obitelji) od čega 224. 722 radnika iz Hrvatske (i 30 134 članova obitelji). Usp. *Statistički godišnjak Jugoslavije 1982.*, Beograd, 1982.

strana sredstva plaćanja ili “druge evidentirane i neevidentirane osnove”.³⁷ Jugoslavija je, primjerice, 1962. ostvarila devizni priljev od 22 milijuna dolara, 1963. od 40 milijuna dolara, a 1964. od 60 milijuna dolara.³⁸ Rad domaćih građana u inozemstvu nastojao se tretirati se kao poseban vid međunarodne suradnje.³⁹ Veliki odljev Hrvatske V. Bakarić je nazvao “našim udjelom u međunarodnoj podjeli rada”, zanemarujući činjenicu da svaki “odlazak” znatno više šteti zemlji iz koje dolazi, nego što joj koristi.⁴⁰ Međutim, prema mišljenju tadašnjega državnog vodstva, korist je bila obostrana. Zemlja imigracije dobivala je gotovu radnu snagu na čiji odgoj i obrazovanje nije utrošila ništa, a korist za društvo “osim što se oslobađa brige o tim ljudima, sastoji se i u deviznim doznakama koje takvi ljudi šalju u domovinu”.⁴¹ Unatoč podacima o “impozantnim ciframa” koje su po toj osnovi stizale u Jugoslaviju, građa bilježi i podatke koji “govore o tome koliko je to malo prema stvarnim mogućnostima... npr. njemački izvori govore da naši radnici u SR Njemačkoj drže u njihovim bankama cca 200 milijuna DM, a ne mnogo manju sumu u ‘čarapama’... dok npr. talijanski radnik zaposlen u SR Njemačkoj šalje u prosjeku godišnje kući 1907 DM, Turčin čak 5197 DM, naš radnik šalje samo 1590 DM”.⁴² Korisnim za društvo smatrale su se i novostečene vještine radnika privremeno zaposlenih u inozemstvu. Stručno znanje, kvalifikacije, znanje stranih jezika i njihove uštedevine bile su poticaj za razvitak pojedinih domaćih gospodarskih grana, osobito turističkih, ugostiteljskih i zanatskih djelatnosti.

Matica iseljenika, “centar rada s iseljeništvom”

Iako su ovu vrstu emigracije tadašnje jugoslavenske vlasti ocijenile privremenom i nazvale je “načinom da se smanji broj nezaposlenih u zemlji”, motivi odlaska građana nisu obećavali njihov skori povratak.⁴³ Privremeni rad popularno zvanih *gastarbeitera* najčešće se pretvarao u stalni. Kontakte s domovinom održavali su uz pomoć diplomatskih predstavništva te matica iseljenika

³⁷ “...taj iznos kod nas predstavlja krupnu stavku našeg nerobnog deviznog priliva.” HDA, CK SKH, Neka pitanja suvremene ekonomske emigracije iz SR Hrvatske, 3.

³⁸ HDA, CK SKH, MIH, Nerobni devizni priliv od iseljenika i radnika privremeno zaposlenih u inozemstvu, 1965., kut. 9

³⁹ Zaštita domaćih radnika u inozemstvu nastojala se provoditi na nekoliko načina. S većinom zemalja nastojali su se sklopiti sporazumi o reguliranju zapošljavanja radnika u inozemstvu te konvencije o socijalnom osiguranju kako bi se hrvatskim radnicima osigurala ista prava koja su imali radnici iz ostalih zemalja. Usp. Većeslav HOLJEVAC, *Hrvati izvan domovine*, Zagreb, 1968., 374.-377.

⁴⁰ Usp. Berislav JANDRIĆ, “Stajalište hrvatske političke emigracije o hrvatskom proljeću iznesena u najznačajnijem emigrantskom časopisu Hrvatskoj reviji”, ČSP, 2003./2, 442.

⁴¹ HDA, CK SKH, Neka pitanja suvremene ekonomske emigracije iz SR Hrvatske, 3.

⁴² HDA, MIH, Nerobni devizni priliv od iseljenika i radnika privremeno zaposlenih u inozemstvu, 1965., kut. 9

⁴³ “...dosadašnja praksa pokazuje da se povećava broj odlazaka, a da je broj povrataka vrlo mali. Očito je da sadašnja ekonomsko-društvena situacija u dovoljnoj mjeri povratke ne stimulira.” Isto.

koje početkom šezdesetih godina postaju jednim od “osnovnih faktora rada i kontakta s iseljeništvom” u republici.⁴⁴ Osim tog zaključka, savjetovanje Glavnog odbora SSRNH u ožujku 1962. donijelo je i novu koncepciju rada MIH sa sljedećim područjima djelovanja: iseljenišтво – predratna ekonomska emigracija, amnestirana emigracija, privatno zaposleni u inozemstvu i nacionalne manjine u inozemstvu.⁴⁵ Osnovna politička orijentacija pri tome bilo je poma-ganje snaga koje pružaju otpor emigraciji nenaklonjenoj Jugoslaviji odnosno pokretanje procesa njihove izolacije. Osobito pogodnim smatrali su se turistički posjeti iseljenika “starom kraju”, a očekivalo se da i amnestirane osobe koje posjete zemlju postanu “politički aktivne u objašnjavanju naše stvarnosti”.⁴⁶ Odnose s nacionalnim manjinama također je trebalo unaprijediti, a broj pri-vatnih zaposlenika u inozemstvu zadržati na postojećoj razini (“i razmotriti mogućnosti da taj broj smanjimo, prvenstveno u Zapadnoj Njemačkoj”).⁴⁷ Za-datak postojećih tijela u SR Hrvatskoj koja su se bavila pitanjima iseljenišтва bio je, s obzirom na Matičinu novu ulogu, pružiti joj “permanentnu pomoć u osposobljavanju za tu funkciju”.⁴⁸ Jedna od glavnih zapreka u njezinu do-tadašnjem radu bila je nedovoljna obaviještenost o stanju među iseljenicima. Novi su zadaci propisali razvijanje čvršće suradnje s diplomatskim predstavi-ništvima, DSUP-om i DSIP-om, organizacijsko i kadrovsko jačanje Matice “od republike, do komune i mjesta” te poboljšanje materijalne osnovice kako bi svi njezini odbori mogli postati “centri rada s iseljeništvom”.⁴⁹ Nova koncep-cija zahtijevala je zapošljavanje iseljenika povratnika koji će “davati dragocjen doprinos u komuniciranju s iseljeništvom” te mlađih kadrova iz područja pro-svjete, kulture, sporta, turizma i medija u Matičine odbore i rukovodstvo.⁵⁰ Trebalo je potaknuti i pisanje domaćeg tiska o iseljeničkoj problematici “koji se unatoč našim dopisnicima po cijelom svijetu do sada nije dovoljno bavio ovim pitanje”...⁵¹ U ožujku 1964. dovršena je dugogodišnja izgradnja Doma iseljenika na Trnjanskoj cesti u Zagrebu. U novom je Domu, nakon godine dana zakašnjenja, 27. ožujka održana Osma godišnja skupština MIH. Kašnjenje je objašnjeno promjenama koje su se u međuvremenu događale, osobito mnogobrojnim raspravama “na raznim nivoima, o konačnom prevladavanju nepotpunih i neefikasnih gledanja i stavova u radu s iseljenicima”.⁵² U tom je

⁴⁴ HDA, RK SSRNH, Informacija o nekim aktualnim problemima iseljenišтва i MIH, 1963., 2.

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ Isto.

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ Na republičkoj razini iseljeničkom problematikom (“ovim delikatnim i kompleksnim pi-tanjen”) bavilo se Izvršno vijeće Sabora SRH preko Komisije za iseljenička pitanja odnosno Glavni odbor SSRNH preko Komisije za međunarodna i iseljenička pitanja. Isto.

⁴⁹ Isto, 3.

⁵⁰ Isto, 4.

⁵¹ HMI, Zapisnici sjednica IO MIH 1963., Zapisnik sa sjednice Koordinacionog odbora Ma-tice, 30. rujna, 1963., 5.

⁵² Usp. Spehnjak, 571.; Sedma godišnja skupština MIH održana je 12. veljače 1961. godine. Upravi koja je tada izabrana povjerenje je mandatno razdoblje od 2 godine.

razdoblju pažnju javnosti zaokupljalo donošenje novog Ustava SFRJ, potreba kadrovskih izmjena u Matičinim odborima govorila je u prilog odgode Skupštine, kao i želja za održavanjem godišnjeg sastanka u novim prostorijama. Tom je prilikom Matičin rad u trogodišnjem razdoblju (1961. - 1964.) ocijenjen "naprednim u rješavanju iseljeničke problematike" te su u tom smjeru potaknute "još svestranije Matičine aktivnosti".⁵³ Istaknula se i obveza pretvaranja Doma iseljenika u "aktivno žarište veza s iseljenicima".⁵⁴ Za novog predsjednika MIH izabran je bivši zagrebački gradonačelnik Većeslav Holjevac.⁵⁵

Pojačana akcija prema iseljeništvu*

Sljedeće četverogodišnje razdoblje (1964. - 1968.) u građi se navodi kao razdoblje proširenja "obima Matičine djelatnosti".⁵⁶ Izgradnjom Doma iseljenika 1964. osnovni materijalni preduvjet za takvo "proširenje" je i ostvaren. Tada je provedena i sistematizacija radnih mjesta te je Matičin "radni organizam" 1966. imao 25 zaposlenika. Tih je godina Matica često organizirala savjetovanja za tisak i ostale kulturno-prosvjetne aktivnosti, kojima je nastojala o problematici iseljeništa obavijestiti "što veći broj odgovornih činilaca i pronaći adekvatna rješenja o budućoj pojačanoj suradnji u akcijama prema iseljeništvu".⁵⁷ Uočljiva promjena dogodila se na području medija. Ostvarena je suradnja s Radio Zagrebom koji je početkom 1964. za ljude iz "starog kraja" uveo dvije tjedne emisije. Našim građanima u svijetu mogla se čuti u prekomorskim zemljama, dok je "Emisija za gradišćanske Hrvate" sljedećih godina slušanost proširila na ostale europske zemlje u kojima su živjele hrvatske manjine – Mađarsku, Čehoslovačku, Italiju i Rumunjsku. Tjednik "Vjesnik u srijedu" pokrenuo je svoje inozemno izdanje "Našim zemljacima u svijetu", a zagrebački Jugoton započeo je izdavanje "zvučnog časopisa" Zvuci domovine. Dotadašnja praksa prigodnog i povremenog pisanja tiska o iseljeništvu poka-

* Navedeni naslov i njemu slični, najučestaliji su naslovi Matičinih poslovnih izvještaja tijekom 1964. godine.

⁵³ *Matica*, 5/1964., 137., "Postigli smo krupne uspjehe u radu"

⁵⁴ *Matica*, 5/1964., 132., "Naš novi dom"

⁵⁵ "Mislim da ovaj aplauz dovoljno govori da poznajete druga Holjevca, da poznajete njegov život, a to je najbolja garancija za rad budućeg Izvršnog odbora." Građa bilježi podatak o V. Holjevcu kao starom članu MIH-a. Uvidom u građu nije se moglo utvrditi kada je postao njezinim članom. Kao član Izvršnog vijeća NRH te zagrebački gradonačelnik, V. Holjevac je često surađivao s MIH. Tom su prilikom izabrani novi Glavni, Izvršni i Nadzorni odbor. Dotadašnji predsjednik MIH Vicko Krstulović premješten je po službenoj dužnosti u Beograd. Novi Nadzorni odbor imao je pet članova: Miloš Bekić, Janko Pevec, Božo Prpić, Vitomir Sunko, Stanko Vugrinc. Izvršni odbor: Tomo Nikšić, Stjepan Lojen, Ivo Marinković, Tode Ćuruvija, Josip Brnčić, Ante Blaženčić, Marin Franičević, Joso Gržetić, Ivo Frangeš, Vera Jurić, Neda Krmpotić, Ivica Kranželić, Katarina Kriste, Anka Matić, Oleg Mandić, Zvonko Komarica, Ivo Raić, Mijo Rilje, Franjo Tuđman. Glavni odbor imao je 86 članova (povećan je brojem ženskih i mlađih članova). Članovi odbora bili su društveno-politički i kulturno-prosvjetni radnici, novinari, članovi Narodne fronte Hrvatske i dr. Usp. HMI, 8. godišnja skupština MIH, 1964., 98.-99.

⁵⁶ HMI, Izvještaj o radu MIH 27. ožujka - 31. prosinca 1964., 1.

⁵⁷ HMI, Izvještaj o radu IO MIH 1964. - 1966., 3.

zala se manjkavom, naglašena je potreba “ozbiljnijeg pristupa ovom problemu od strane cjelokupne štampe”...⁵⁸ Takva je inicijativa trebala rezultirati stalnim praćenjem iseljeničkih tema, dizanjem kvalitete postojećih novina i časopisa te povećanjem njihove naklade.⁵⁹ Iseljenici su promjene u Matici rado komentirali. Primjerice, u pismu upućenom uredništvu Matice, iseljenik Ivo Rubeša iz Rosarija u Argentini zapisao je: “Rado vam potvrđujem primitak krasno opremljene revije Matica za siječanj 1965. i Kalendara za 1965. Što se tiče preorijentacije časopisa ne možemo, a da vam najiskrenije ne čestitamo. Smatramo da ste se novim oblikom, vanjsku opremu (krasne kolor reprodukcije), te vrlo dobro ilustrovanim sadržajem (brojne umjetničke fotografije) postavili na visinu najboljih grafičkih produkcija ne samo jugoslavenskih već i svjetskih izdanja koji kruže u ovom dijelu novog svijeta.”⁶⁰ U pronalaženju najpogodnijeg pristupa u pisanoj povezanosti iseljenika s domovinom, uredništvo je s pretplatnicima izmjenjivalo anketne listiće s pitanjima vezanim uz sadržaj i kvalitetu listova. Najprikladnijim štivom pretplatnici su ocijenili popularno pisane članke i eseje, reportaže iz područja razvitka pojedinih grana društvene djelatnosti, kulture, povijesti i prošlosti iseljeničtva te putopise iz krajeva Hrvatske i Jugoslavije. Matica i godišnjak “Iseljenički kalendar” počeli su objavljivati priloge na engleskom i španjolskom jeziku, najviše iz područja turizma i sporta. Priloge na stranim jezicima dobro su prihvaćali mlađi naraštaji iseljenika koji su slabo znali hrvatski jezik:

“...smatram vrlo prikladnim engleski prilog o Vukotiću, pa bi tako nešto trebalo dati i na španjolskom jeziku. Nemojte propustiti i nadalje da kod fotografija bude opis i na španjolskom, jer na taj način većina sinova naših iseljenika može pratiti i dobiti uvid u dostignuće naše domovinu i ima interesa za reviju.”⁶¹ Bio je to i jedan od načina kojim se nastojao povećati ionako mali broj pretplatnika. Primjerice, *Matica* je 1955. imala 1.680, a 1967. čak 5.161 pretplatnika.

Proširivanju veza s iseljenicima i njihovim društvima posvećivala se posebna pažnja, “slobodno se može tvrditi da je suradnja s društvima i organizacijama iseljenika jednako jako sredstvo za rad kao i izdavačka djelatnost propagande časopisom *Matica*.”⁶² S tom se namjerom MIH u zemlji pokušala povezati s republičkim i gradskim tijelima, znanstvenim i kulturnim ustanovama, turističkim organizacijama, filmskim poduzećima i javnim osobama koje

⁵⁸ HMI, Izvještaj o radu MIH 27. ožujka - 31. prosinca 1964., 10.

⁵⁹ Naklada *Matice* 1964. bila je 54.000 primjeraka, 1965. – 85.000, 1966. – 75.000 itd. Broj pretplatnika 1964. bio je 3.681, 1965. – 5.753, 1966. – 5.020., 1967. – 5.161. *Iseljenički kalendar* za 1967. tiskan je u 4.000 primjeraka.

⁶⁰ HMI, Izvještaj o radu MIH 27. ožujka - 31. prosinca 1964., 13.

⁶¹ Pismo iseljenika D. Matulića iz Santiago de Chile upućeno uredništvu *Matice*. Isto. 13.

⁶² HDA, CK SKH, Informacija o iseljeničtvu, 4.; Najplodniju suradnju MIH je ostvarila s Hrvatskom bratskom zajednicom /HBZ/ i njezinim glasilom *Zajedničar*. Ova najstarija (1894., Pittsburgh) i najveća organizacija hrvatskih iseljenika u SAD-u i Kanadi u tom je razdoblju okupljala otprilike 160.000 članova. Od 1948. do 1967. njezin je predsjednik bio Vjekoslav Mandić, a zatim John Badovinac.

su svojom djelatnošću “mogle pomoći radu s hrvatskim življem izvan svoje domovine”.⁶³ Do kraja 1967. MIH je surađivala s otprilike stotinu iseljeničkih društava i više od pet tisuća pojedinaca.

Povećao se i broj gostovanja domaćih i iseljeničkih kulturno-umjetničkih društava i pjevača zabavne glazbe po europskim i prekomorskim zemljama, odnosno u domovini. Gostovanja po zapadnoeuropskim gradovima bila su mnogo češća od onih u prekomorskim zemljama. U vezi s pitanjem nedostatka novčanih sredstava za gostovanja u prekomorskim zemljama, u Matičinim se izvješćima najčešće spominje ime zagrebačkog ansambla “Lado”, koji “uza sva nastojanja Izvršnog odbora Matice iseljenika i želje gotovo svih hrvatskih iseljenika u SAD i Kanadi, nije još ostvario gostovanje u tim sjevero-američkim zemljama”.⁶⁴ Turneje po američkim i kanadskim gradovima, navodi se, mnogo su lakše ostvarivali ansambli iz drugih republika, unatoč činjenici što je glavnina iseljenika bila upravo hrvatskog podrijetla. Na Matičinu su adresu vrlo često stizala pisma iseljenika s upitima “zašto baš Lado nije u mogućnosti da dođe, a Kolo, Branko Krsmanović i drugi ansambli dolaze i po nekoliko puta?” ili “kako to da nije stigao ni jedan hrvatski ansambl, a činjenica je da u ovakvim zemljama živi najveći dio hrvatskog iseljeničtva?”⁶⁵ Tu je činjenicu, bilježe izvještaji, koristila politička emigracija “pa se iz toga izvlače razni zaključci i stvara se u izvjesnom smislu i politički problem”.⁶⁶ Dopisi koje je MIH upućivala Komisiji za kulturne veze sa inostranstvom Saveznog izvršnog vijeća bilježe da je “ovo postalo toliko komplicirano i ponavljano pitanje jer se već 10 godina radi na realizacije ove turneje i jasno je da je krajnje vrijeme da se ozbiljno poradi na odlasku Lada, a mišljenja smo da nije potrebno naglašavati prioritetni položaj Lada u odnosu na bilo koji ansambl u našoj zemlji”.⁶⁷ Konačno, krajem 1966., Ladu je odobren posjet SAD-u i Kanadi. Svjetska izložba EXPO ‘67. u Montrealu bila “je povoljan trenutak za realizaciju ove turneje”.⁶⁸ Tijekom dvomjesečne “vrlo uspjele” turneje Lado je održao 30 javnih i dva televizijska nastupa koje je pratilo otprilike 40 milijuna ljudi. Veliko zanimanje domaće javnosti privukla je i turneja iseljeničkog ansambla “The Pittsburgh Junior Tamburitza” po hrvatskim i slovenskim gradovima 1965. odnosno 1967. godine. Njihove su izvedbe gradske novine ocijenile “izvanredno uspješnim koncertom... čiji su članovi... zadivili i veoma lijepim narodnim nošnja-

⁶³ HDA, MIH, Izvještaj o radu IO MIH 1964. - 1966., 5.

⁶⁴ Isto, 7.; *Ansambl narodnih pjesama i plesova Hrvatske Lado* osnovan je 11. studenog 1949. u Zagrebu. Osnovali su ga amateri KUD-a “Joža Vlahović” s namjerom njegovanja hrvatske folklorne tradicije.

⁶⁵ HDA, MIH, Jugoslavija, 1-1500, 1966., D/688/66, 14. veljače 1966.

⁶⁶ Isto, D/384/66, 24. siječanj 1966.

⁶⁷ Isto, 688/66; S namjerom da se objavi kao odgovor na pitanja iseljenika, Matica je uredništvu lista *Zajedničar* u siječnju 1966. uputila članak pod nazivom “Zašto Lado do danas nije gostovao u SAD i Kanadi?”

⁶⁸ HDA, MIH, D/688/66, 14. veljače 1966. Put je odobrila Komisija za kulturne veze s inostranstvom SIV-a.

ma i tradicijom koju već godinama njeguju”.⁶⁹ Turneju je pratila zagrebačka televizija, a tom prilikom snimljeni “kolor-film” poslan je kao promidžbeni materijal američkim i kanadskim iseljeničkim društvima.⁷⁰

U iseljeništvo je tih godina poslan veliki broj knjiga, tiskovina, partitura, gramofonskih ploča, fotografija i razglednica, zemljopisnih karata, muzičkih instrumenata, kino-projektora, filmova, zastava, rukotvorina, narodnih nošnji, sportske opreme i “Vodiča kroz pravne propise za iseljenike”.⁷¹ Poslano je i mnogo turističkih publikacija i promidžbenog materijala kako bi se potaknuo interes iseljenika za posjet “starom kraju”. Putovanja su poticala i iseljenička društva u svojim glasilima. Obavijesti o organiziranim grupnim posjetima domovini najčešće je objavljivao “Zajedničar”, glasilo Hrvatske bratske zajednice. Tijekom 1964. ostvareni su kontakti sa svim inozemnim turističkim agencijama u vlasništvu hrvatskih iseljenika. Na taj se način uspješnije komuniciralo s iseljenicima prilikom njihova dolaska. Zagreb je, primjerice, 1964. posjetilo približno 600 iseljenika, a 1968. taj je broj porastao na 5.000. Uglavnom su dolazili ljeti, u vrijeme Iseljeničkog tjedna. Riječ je o tradicionalnoj ljetnoj manifestaciji koja je različitim priredbama po hrvatskim gradovima služila upoznavanju domaće javnosti i iseljenika. Vrlo je posjećen bio samoborski “Susret domaćih i iseljeničkih tamburaških i pjevačkih zborova, na kojem su 1966. sudjelovala 23 iseljenička ansambla”, dvostruko više nego prijašnje godine. U Matičinim izvještajima posebno su zabilježeni posjeti istaknutih društvenih i kulturnih radnika iz iseljeništva. Za njih se sastavljao poseban program boravka prema sklonostima i zanimanjima. Primjerice, najvažnijim posjetom “starom kraju” tijekom 1965. smatrao se, nakon 50 godina izbjavanja u iseljeništvo, dolazak predsjednika Hrvatske bratske zajednice, Vjekoslava Mandića.⁷² Tijekom prosječnoga dvomjesečnog boravka u domovini vlasti su nastojale osigurati proputovanja iseljenika po cijeloj državi. Bio je to dio cjelovite međunacionalne politike koja se tada vodila, izražena u sintagmi “bratstva i jedinstva”. Osobna potrošnja iseljenika u “starom kraju” tih je godina iznosila otprilike 1.000 američkih dolara, što je Jugoslaviji godišnje donosilo dobit od

⁶⁹ *Matica*, 10/1965., 376., “Dvumjesečno gostovanje članova The Pittsburgh Junior Tamburitzans u domovini svojih otaca”

⁷⁰ U tu je svrhu poznatome zagrebačkom filmskom režiseru i snimatelju Matica uputila sljedeći dopis: “...u ostvarenju svog postavljenog programa rada za godinu 1965. nastupila bi kao investitor izrade jednog dokumentarnog informativnog filma u trajanju od 20-30 minuta, koji bi prikazivao boravak The Pittsburgh Junior Tamburitzans u Jugoslaviji. U spomenutom filmu trebalo bi prikazati uz dokumentarne trenutke boravka Tamburica i turističke ljepote naše zemlje, njenu izgrađenost u privrednom planu kao i urbanizam gradova i mjesta te sve ostalo što bi se eventualno pojavilo i služilo u informativno propagandne svrhe za prikazivanje jednog takvog filma u inozemstvu...” HDA, MIH, Jugoslavija, 2001. –3500., 1965.

⁷¹ Izvještaji o poslovanju Matice donose točan broj materijala poslanih iseljeničkim organizacijama i pojedincima u europskim i prekomorskim zemljama u određenome vremenskom razdoblju. Primjerice, u razdoblju 1966. - 1968. u Urugvaj je poslano 5 narodnih nošnji, 42 kazališna komada, 42 knjige, 18 kataloga izdavačkih poduzeća, 32 gramofonske ploče, 2 dokumentarna filma i 3 magnetofonske vrpce s pjesmama i pozdravima.

⁷² V. Mandić (Kastav, 1897. – Sarasota, Florida, 1995.)

10 milijuna dolara. Uz priljev od iseljeničkih doznaka, ova su sredstva Jugoslaviji bila ekonomski najzanimljivija jer su zemlju "najmanje koštala".⁷³ Državna je blagajna vrlo malo trošila na reklamu, a isto tako i na smještaj i hranu iseljenika, jer su se uglavnom smještali kod obitelji.

Između 1964. i 1968. razmijenjeno je otprilike 24.000 pisama. Mnoge su Matičine aktivnosti bile rezultat pismene suradnje, no dio se tih aktivnosti ostvarivao tek nakon neposrednog kontakta. U ovom je razdoblju zabilježen i veći broj posjeta Matičinih predstavnika iseljeničkim naseobinama u europskim zemljama. Polako se povećavao i broj Matičinih stipendista. Godine 1967., različite dodiplomske i poslijediplomske studije Zagrebačkog sveučilišta polazilo je 17 Matičinih studenata. Od 1955., kada je odobrena prva stipendija, do 1967. Matica je stipendirala 41 studenta. S obzirom na to da su stipendisti pripadali drugom i trećem naraštaju iseljenika i u pravilu nisu znali hrvatski jezik, 1964. uvedena je praksa jednogodišnjeg učenja jezika, prije upisa na studij. Tada je uvedena i "kontrola studija" jer dotadašnji rad sa studentima nije donio očekivane rezultate. Većina stipendista također je uključena u društvene aktivnosti omladinskih i studentskih organizacija u Zagrebu. Tečajeve hrvatskog jezika polazili su i pripadnici hrvatskih manjina u Austriji i Mađarskoj, a nastojala se provesti i organizacija učenja jezika u pojedinim osnovnim i srednjim školama u gradovima Južne Amerike gdje su hrvatske kolonije bile najbrojnije. Tamo gdje nije bilo moguće organizirati tečajeve jezika, slali su se jezični udžbenici i audiovizualni materijali. Zbog velikog broja hrvatskih iseljenika u Južnoj Americi, Matica je 1965. predložila suradnju zagrebačkog Filozofskog fakulteta i Državnog sveučilišta u Santiagu de Chile. Namjera je bila potaknuti otvaranje katedre hispanistike odnosno slavistike na spomenutim sveučilištima. Pokrenuta je i inicijativa za osnivanjem institucije za znanstveno istraživanje povijesti iseljeničtva, problematike hrvatske narodnosti u europskim zemljama i pojava suvremene emigracije. Nakon što je sredinom 1965. prestala djelovati Komisija za iseljenička pitanja Izvršnog vijeća Sabora, donesena je odluka o osnivanju Zavoda za migracije i narodnosti.⁷⁴ Osim znanstvenog rada, djelatnost Zavoda bila je usmjerena i na prikupljanje i sređivanje arhivskoga i bibliotečnoga gradiva o migracijskim kretanjima Hrvata. U novu je ustanovu uklopljen i tadašnji Historijski odjel MIH, koji je od 1958. radio na prikupljanju dokumentacije o povijesti iseljeničtva.⁷⁵

⁷³ HDA, CK SKH, Informacija o iseljeničtvu, 10.

⁷⁴ Izvršni odbor MIH-a donio je 26. svibnja 1965. odluku o osnivanju Zavoda za migracije i narodnosti. Direktorom Zavoda postao je Zvonimir Komarica.

⁷⁵ Do 1965. kada je uklopljen u Zavod, Historijski odjel MIH prikupio je otprilike 120 000 dokumenata, tj. izvorne građe o iseljeničkom životu u svijetu. Posjedovao je i kompletan arhiv Iseljeničkog komesarijata za razdoblje između dvaju svjetskih ratova, 1.800 knjiga i mnogobrojnu iseljeničku periodiku. Ovdje su se nalazili i materijali za izučavanje povijesti iseljeničtva koje su iseljenici slali na Matičinu adresu.

Pristup problematici suvremene emigracije i hrvatskih manjina

Promjena u dotadašnjem Matičinu radu vidljiva je u pristupu problematici suvremene ekonomske emigracije i stvaranju spona s pripadnicima hrvatskih manjina u europskim zemljama. Prema popisu stanovništva Jugoslavije iz 1971., iz Hrvatske se na privremenom radu u inozemstvu nalazilo otprilike 255.000 radnika, od kojih približno 29.000 u prekomorskim zemljama. Broj odlazaka na privremeni rad bio je u stalnom porastu, "privremenost" se zbog rješavanja ekonomskog pitanja pretvarala u "stalnost". Podatak da je sredinom šezdesetih od ukupnog broja jugoslavenske ekonomske emigracije u Zapadnoj Europi više od 70% činio broj onih iz nerazvijenih krajeva Hrvatske "imperativno je nametnuo potrebu i obvezu rada s tim ljudima".⁷⁶ Svjesna činjenice da ne postoje mogućnosti smanjivanja toga broja ("osobito u zapadnoj Njemačkoj"), tadašnja se vlast zalagala "da se broj privatno zaposlenih u europskim zemljama barem održi na sadašnjem nivo"....⁷⁷ Također je nastojala suzbiti negativan utjecaj političke na ekonomsku emigraciju u zemljama Zapadne Europe⁷⁸. Matičina djelatnost usmjerena k ovoj skupini nije se odražavala posebno drukčijim programima od one namijenjene iseljeništvu. Programi rada bilježili su kulturno-prosvjetnu i promidžbenu aktivnost (gostovanja kulturno-umjetničkih skupina, turneje pjevača zabavne glazbe, korespondencija, slanje filmova, gramofonskih ploča, knjiga i tiska) te pomoć pri stvaranju društava i klubova među radnicima. Najčvršću suradnju ostvarila je s "Klubom Jugoslavenskih građana" iz Zúricha, jednim od najbolje organiziranih društava hrvatskih građana u Zapadnoj Europi. Pri organizaciji događaja MIH je surađivala i sa stranim tvrtkama koje su zapošljavale hrvatske radnike te domaćim poslovnim organizacijama koje su izvodile radove u inozemstvu.

Povoljnije političke prilike u Europi te pojačana Matičina aktivnost prema inozemstvu u ovom su razdoblju otvorile mogućnost suradnje s pripadnicima hrvatskih manjina u Mađarskoj, tadašnjoj Čehoslovačkoj i Italiji te produbljivanju odnosa s gradišćanskim Hrvatima u Austriji.⁷⁹ Tradicionalna suradnja s gradišćanskim Hrvatima ojačana je 1964. prilikom otvorenja Doma iseljenika. Tada su predstavnici gradišćanskoga Hrvatskoga kulturnog društva /HKD/

⁷⁶ "Iz Hrvatske ima u iseljeništvu ili je privremeno zaposleno u Europi 70% od ukupnog broja jugoslavenskih građana ovih kategorija. Kada usporedimo broj sadašnjih stanovnika Hrvatske i onih koji su iz nje otišli u inozemstvo, ispada da je svaki treći stanovnik naše republike u inozemstvu." HDA, MIH, Nerobni devizni priliv od iseljenika i radnika privremeno zaposlenih u inozemstvu, 1965., kut. 9

⁷⁷ HDA, RK SSRNH, Informacija o nekim aktualnim problemima iseljeništa i MIH, 2.

⁷⁸ "Obzirom na postojanje brojne političke emigracije u Zapadnoj Europi, koja vrši pritisak i politički negativan utjecaj na ekonomsku emigraciju, od nas se zahtjeva posebno zalaganje da ove ljude otrgnemo štetnom utjecaju reakcije." HMI, Zapisnik sjednice IO MIH, 14. srpnja 1964., 7.

⁷⁹ Najkvalitetnije veze ostvarene su s manjinama u Austriji i Mađarskoj koje su u dotičnim zemljama imale status etničkih grupa te su bile pomagane državnim dotacijama. Temeljne informacije o hrvatskim nacionalnim manjinama vidi: Ivan ČIZMIĆ, Marin SOPTA, Vlado ŠAKIĆ, *Iseljena Hrvatska*, Zagreb, 2005., 297.-310.

prvi put službeno posjetili Maticu i Sabor SR Hrvatske, što je u Matičinim izvještajima zabilježeno kao “krupan korak dalje”.⁸⁰ Kontakte s najbrojnijom hrvatskom etničkom skupinom, mađarskim Hrvatima, MIH je ostvarila 1965. godine.⁸¹ Aktivnost usmjerena k ovoj grupi naišla je na specifične uvjete koji su određeni stajalištem mađarskih vlasti prema nacionalnim manjinama. U Mađarskoj je vrijedio “princip pariteta” odnosno mađarska tijela kontaktirala su u inozemstvu samo s odgovarajućim državnim tijelima. Javila se stoga formalna smetnja za suradnju MIH i Demokratskog saveza Južnih Slavena, organizacije koja se brinula o kulturnoj i gospodarskoj djelatnosti svih jugoslavenskih narodnosti u Mađarskoj. Spomenutu je formalnost mađarsko Ministarstvo prosvjete riješilo formulacijom po kojoj je Savez surađivao s MIH kao sa “svojim prijateljem”.⁸² Tijekom 1966. i 1967., ostvareni su kontakti s Hrvatima u Čehoslovačkoj i Italiji.⁸³ Program suradnje temeljio se na postizanju službenog statusa ovih etničkih grupa te pokretanju kulturno-prosvjetnih društava. Nakon posjeta predstavnika ovih manjina “Iseljeničkom tjednu” u Samoboru 1966. odnosno 1967., potaknuta je kulturno-prosvjetna aktivnost u hrvatskim selima spomenutih zemalja. U razdoblju koje prati ovaj rad, MIH nije uspjela ostvariti kontakte s Hrvatima u Rumunjskoj.⁸⁴ Prije Drugoga svjetskog rata, suradnja dviju zemalja je postojala, no prestala je nakon donošenja Rezolucije Informbiroa 1948. godine. Koliko su prekid suradnje uvjetovale političke prilike i odnosi između dviju država, toliko ni u Jugoslaviji nije postojao osobit interes za suradnjom. Ovaj dio hrvatskog naroda ostao je po strani, bez kulturnih i društvenih spona s domovinom. Pripadnicima slavenske manjine u tom

⁸⁰ Suradnja između SR Hrvatske odnosno Komisije za međunarodne veze Glavnog odbora SSRNH i gradišćanskih Hrvata u Austriji započela je 1949. godine. Već je tada kulturni život gradišćanskih Hrvata bio prilično intenzivan. Prve aktivnosti kojima je matica zemlja pomogla kulturno-prosvjetnom razvoju gradišćanskih Hrvata ostvarene su organizacijom seminara hrvatskog jezika. Bio je to oblik rada koji je “najlakše mogao doprinijeti upoznavanju naše zemlje i razvijanju nacionalne svijesti”. Osnutkom Matice iseljenika 1951., problematika gradišćanskih Hrvata prešla je u nadležnost novoosnovanog društva. Pokrenute su različite aktivnosti poput jezičnih i glazbenih tečajeva, osnivanja tamburaških i pjevačkih skupina, slanja i razmjene kulturno-prosvjetnog i propagandnog materijala, pomaganja gradišćanske izdavačke djelatnosti, organizacije međusobnih posjeta, gostovanja kulturno-umjetničkih društava i drugo. Matica iseljenika surađivala je s Hrvatskim kulturnim društvom /HKD/, nositeljem kulturnog i prosvjetnog života u Gradišću. Povremene kontakte održavala je i s Hrvatskim štamparskim društvom te Hrvatskim akademskim klubom. U razdoblju koje prati ovaj rad u Austriji je živjelo otprilike 60.000 Hrvata. O gradišćanskim Hrvatima vidi npr. Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, *gradišćanski Hrvati – između tradicije i suvremenosti*, Zagreb, 2005.

⁸¹ U razdoblju koje prati ovaj rad u Mađarskoj je živjelo otprilike 107.000 Hrvata. Usp. NSK, Izvještaj o radu GO MIH 1966. - 1968., 32.

⁸² HDA, MIH, Informacija o položaju naših manjina u susjednim zemljama i prijedlog za poboljšanje veza s njima, 1969., 5., kut. 10.

⁸³ U razdoblju koje prati ovaj rad u Čehoslovačkoj, u okolici Bratislave, postojala su četiri hrvatska sela, Devinsko Novo Selo, Hrvatski Grob, Čunovo i Jarova s otprilike 6.000 stanovnika. U istom razdoblju u južnoj Italiji smjestila su se sela Acquaviva Collecroce, Montemitre i San Felice sa otprilike 6.000 stanovnika koji vuku podrijetlo iz Dalmacije. Isto, 11.

⁸⁴ Građa donosi vrlo nepouzdan podatke o broju Hrvata u Rumunjskoj u ovom razdoblju. Procjenjuje se da ih je bilo oko 12.500. Isto, 10.

je razdoblju jedino bio namijenjen list "Pravda".⁸⁵ Krajem 1966., Matičini su predstavnici posjetili jugoslavensko veleposlanstvo u Bukureštu s namjerom uspostavljanja kontakta s pripadnicima ove manjine. Inicijativa je prihvaćena, međutim, osobni posjet hrvatskim selima Karaševu, Keču i Rekoš "da bi se izbjegle nepotrebne komplikacija koje bi iz toga mogle proisteći" rumunjske vlasti nisu dopustile.⁸⁶ Naime, u tom su razdoblju i predstavnici Matice iseljenika Srbije željeli posjetiti srpsku manjinu u Rumunjskoj, što im rumunjske vlasti "bez nekog većeg obrazloženja" nisu odobrile.⁸⁷ Iako su planovi za suradnju postojali, jedina aktivnost iz domovine usmjerena k ovoj skupini bila je emisija Radio-Zagreba, namijenjena hrvatskim manjinama. Godine 1969., Plenum CK KP Rumunjske osnovao je Savjet narodnosti sa sjedištem u Bukureštu. Državna tijela Jugoslavije ocijenila su to "izvrsnom prilikom za inicijativu iz naše zemlje za formiranjem savjeta za hrvatsku i srpsku manjinu".⁸⁸

Novi i otvoreniji pristup ovim skupinama tadašnje su vlasti ocijenile pozitivno, međutim, u elaboratu pripremljenom za jednu od sjednica Komisije za hrvatsku narodnost u europskim zemljama MIH-a 1969., postavilo se pitanje je li Matica organizacija koja svojom djelatnošću može ispuniti i pomiriti potrebe iseljenika i manjina, dvaju potpuno različitih tijela?⁸⁹ Iako je pravilima svoga statuta poticala suradnju s pripadnicima hrvatskih manjina u susjednim zemljama, MIH je bila institucija osnovana prije svega zbog potreba iseljenika. Zbog svog je naziva u radu s manjinama nailazila na određene teškoće. Oni se, naime, nisu smatrali iseljenicima, a takvima ih nisu smatrale ni vlasti zemalja u kojima su živjeli. Pripadnici hrvatskih manjina bili su državljani tih zemalja već više stotina godina, sačuvali su svoj jezik, škole i običaje, nacionalnu svijest te pripadnost matičnome hrvatskom narodu, od kojeg su izdvojeni. Za njihov poseban nacionalni razvitak postojalo je jamstvo u međunarodnim ugovorima ili zakonima pojedinih zemalja. U mjestima i selima koja su naselili uglavnom su činili apsolutnu većinu stanovništva. Tim su se karakteristikama uvelike razlikovali od iseljenika, koje većinu navedenoga nisu imali. Zbog toga što je rad s iseljenicima i hrvatskim manjinama bio obuhvaćen u jednoj organizaciji, postojala je tendencija rješavanja različite problematike istim oblicima rada. Pošto je briga za iseljenike dominirala, metode rada s iseljenicima primjenjivale su se na hrvatske etničke grupe. U MIH-u je često zbog toga dolazilo do nesporazuma, te se interes za problematiku manjina mijenjao ovisno o stajalištima pojedinih članova Glavnog odbora MIH. Osobito je bilo sporno treba li se MIH baviti politikom hrvatske narodnosti ili se treba ograničiti na pojedine aktivnosti poput organizacije tečajeva hrvatskog jezika, gostovanja kulturno-umjetničkih društava i drugo. Javila se stoga potreba za osnivanjem posebne

⁸⁵ *Pravda* je na ćirilici izlazila u Temišvaru.

⁸⁶ HMI, Zapisnici sjednica GO MIH 1966., Izvještaj o putu u Rumunjsku predstavnika MIH 1966., 2.

⁸⁷ Isto.

⁸⁸ HDA, MIH, Informacija o položaju naših manjina u susjednim zemljama i prijedlog za poboljšanje veza s njima, 1.

⁸⁹ HMI, Problematika rada s hrvatskom etničkom grupom u europskim zemljama, 1969., 9.

organizacije za rad s hrvatskim manjinama koja bi tijesno surađivala s MIH i ostalim društveno-političkim organizacijama.⁹⁰ Unatoč oscilacijama, zaključeno je kako je Matica u radu s manjinama ostvarila vrlo dobre rezultate. Ipak, zahtjevi i potrebe problematike tražili su nove oblike rada kojima je, prema mišljenju nadležnih tijela, “Matičino iskustvo bilo više nego dragocjeno”.⁹¹

V. Holjevac i Matica iseljenika Hrvatske

Nakon uistinu uspješnoga jedanaestogodišnjeg mandata na mjestu zagrebačkog gradonačelnika, Holjevevo radno mjesto u Matici iseljenika Hrvatske mnogi su smatrali marginalnim.⁹² Ipak, njegovim dolaskom MIH razvija značajnu djelatnost u povezivanju domovinske i iseljene Hrvatske. Promjene su, dakako, bile vezane uz pojavu poboljšanje državne politike prema iseljeništvu, ali i uz dolazak novog predsjednika Društva. Iz razdoblja predsjedavanja Maticom izdvajaju se, međutim, događaji zbog kojih se V. Holjevac našao pod partijskom istragom i koji su na kraju doveli do njegova odlaska iz političkog života Hrvatske 1967. godine.⁹³ Povod istrazi bila je pojava “Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika” u ožujku 1967., kada je u partijskim raspravama, konkretno na Sedmom plenumu CK SKH 19. travnja, uz Maticu hrvatsku, Društvo književnika Hrvatske i Institut za historiju radničkog pokreta i Matica iseljenika Hrvatske navedena kao jedno od “žarišta nacionalizma”. Iako MIH nije bila potpisnica Deklaracije, političko ponašanje njezina vodstva u tom razdoblju ocijenjeno je dijelom ozračja koje je dovelo do njezina pojavljivanja. Osim na V. Holjevca, tu se mislilo na članove Izvršnog odbora MIH, Zvonimira Komaricu i Ivu Frangeša.⁹⁴ Tom je prilikom osnovana Komisija Izvršnog komiteta CK SKH koja je trebala ispitati nacionalističke pojave u MIH i utvrditi političku odgovornost njezina predsjednika.⁹⁵ Prema

⁹⁰ Ponuđena su dva rješenja. Osnivanje Društva za razvijanje kulturnih veza s hrvatskim etničkim grupama u europskim zemljama ili pretvaranje Komisije za hrvatsku narodnost GO MIH u Odbor za hrvatsku narodnost, koji bi samostalno rješavao problematiku hrvatskih etničkih grupa. Podaci o osnivanju ovih tijela nisu pronađeni. Isto, 14.-17.

⁹¹ Isto.

⁹² V. Holjevac (Karlovac, 1917. - Zagreb, 1970.). Gradonačelnikom, odnosno predsjednikom Narodnog odbora grada Zagreba bio je od 1953. - 1963. U tom razdoblju Zagreb svojim gospodarskim, urbanističkim, znanstvenim i kulturnim razvojem dobiva obrise moderne europske metropole. Usp. Ivo PERIĆ, *Zagreb od 1850. do suvremenog velegrada*, Zagreb, 2006., 274.-278.; *Većeslav Holjevac – graditelj, vizionar, ratnik*, Zagreb – Karlovac, 2006.

⁹³ Više o tome vidi: Iva KRALJEVIĆ, “Većeslav Holjevac – predsjednik Matice iseljenika Hrvatske 1964. -1968.”, (magistarski rad, Zagreb, 2007.) i Katarina SPEHNJAK, “Većeslav Holjevac u političkim događajima u Hrvatskoj 1967. godine”, ČSP, 32/ 2000., br. 3

⁹⁴ Z. Komarica je u to vrijeme bio član upravnog odbora Matice hrvatske, a I. Frangeš član JAZU-a (zamjenik tajnika Odjela za suvremenu književnost JAZU-a). Obje su ustanove bile potpisnice Deklaracije.

⁹⁵ Članovi Komisije, ujedno i članovi CK SKH bili su Maks Baće, Kazimir Jelovica, Stjepan Jureković, Milka Planinc, Stevo Radanović i Slavko Šajber. Tijekom svibnja 1967. Komisija IK je razgovarala s članovima GO i Osnovne organizacije Saveza komunista MIH te s članovima Zavoda za migracije i narodnosti.

građi, MIH je i prije osnutka Komisije u jednom duljem razdoblju bila pod partijskom opaskom. Na Sedmom plenumu CK SKH rečeno je kako su primjedbe na postupke Glavnog odbora MIH postojale “još poodavno”, međutim zbog Matičinoga uspješnog poslovanja “preko nekih se primjedbi (prelazilo) kao nevažnih”.⁹⁶ Već je izvještaj od 17. listopada 1964., pripremljen za jednu od sjednica Izvršnog komiteta CK SKH, donio informaciju o “nekolicini odgovornih ljudi u Matici iseljenika Hrvatske (koji) zastupaju mišljene o potrebi isticanja hrvatstva”.⁹⁷ Spominju se i prigovori na časopis Maticu, u čijem uredništvu primjerice “govore da im ne trebaju vijesti o pulskom filmskom festivalu, jer se tamo prikazuju ‘četnički filmovi’ ili ‘da ne treba objavljivati vijesti o postavljanju spomenika žrtvama fašizma u Hrvatskoj i slično’”.⁹⁸ Na osnovi razgovora s članovima GO i Osnovne organizacije Saveza komunista MIH te zaposlenicima Zavoda za migracije i narodnosti, Komisija IK zaključila je da su pojedini propusti GO MIH “doveli do postupaka koji se mogu okarakterizirati kao politički pogrešn.”⁹⁹ Ipak, argumenti nisu bili dovoljno jaki “za tvrdnju o organiziranom nacionalističkom djelovanju” u Matici iseljenika.¹⁰⁰ Svi pokušaji utvrđivanja takvih aktivnosti sveli su se na nekoliko slučajeva koji su u “cjelini sitne stvari”.¹⁰¹ Ispitivanje je stoga usmjereno na predsjednika Matice.

Iako nisu bile vezane uz događaje u Matici, Komisija IK spornim je smatrala Holjevčeve odluke koje je donosio na mjestu predsjednika Odbora za nagrade znanstvenim i kulturnim radnicima “Božidar Adžija”. Godine 1966. stručna je komisija Odboru, na čelu s V. Holjevcem, predložila šesnaest autorskih djela. Između šest nagrađenih djela, politički su forumi nagrađene knjige “Filozofija i marksizam”, Gaje Petrovića i “Etički problemi u djelu Karla Marxa”, Milana Kangrge, ocijenili spornima. Riječ je o autorima pripadnicima zagrebačkog Praxisovoga filozofskog kruga, koji je zbog interpretacije društvene kritike tih godina bio izložen političkim osudama. Partijski su čelnici, naime, smatrali da je odnos praksisovaca prema “zadatku društvene kritike destruktivan”.¹⁰² Suprotno partijskim ocjenama, Holjevac je ustrajao na opravdanosti nagrađenih djela. Zbog takvog je stajališta Republičko vijeće Sabora V. Holjevcu izglasovalo nepovjerenje te je jednoglasno smijenjen s mjesta predsjednika Odbora. Političku težinu u procjeni “nacionalističkog zastranjivanja” imao je Holjevčev odnos prema političkoj emigraciji i uopće “promjene” koje su u MIH-u uočene u razdoblju njegova predsjedavanja. Holjevčeva nešto blaža ocjena dviju, navodno ekstremnih emigrantskih organizacija Hrvatske akademije Amerike

⁹⁶ HDA, CK SKH, Zapisnik sa VII. plenarne sjednice CK SKH 19. travnja 1967., II/31

⁹⁷ Usp. Spehnjak, 581.

⁹⁸ Isto.

⁹⁹ HDA, CK SKH, Izvještaj Komisije Izvršnog komiteta CK SKH o nacionalističkim pojavama u MIH /Izvještaj Komisije IK/, 2.

¹⁰⁰ Isto, 16.

¹⁰¹ HDA, CK SKH, Zapisnik Komisije IK CK SKH za ispitivanje nacionalističkih pojava u MIH i utvrđivanje političke odgovornosti V. Holjevca, /Zapisnik Komisije IK/, III/32

¹⁰² Usp. Dunja BONACCI SKENDEROVIĆ, “Radio Slobodna Europa o sukobima jugoslavenske vlasti i časopisa *Praxis* (1972. - 1975.)”, *Dijalog povjesničara – istoričara*, 2004./8., 283.

i Američko-hrvatskog akademskog kluba, u partijskim je raspravama ocijenjena politički pogrešnom.¹⁰³ Primjedba koju je Komisija IK također istaknula kao bitnu odnosila se na "kroatizaciju" pojma "naše iseljeničtvo" (u prijedlozima o promjeni naziva Društva, u priložima u Matici i Iseljeničkom kalendaru i u javnim proglasima, a osobito u novom Statutu MIH).¹⁰⁴ Pod "kroatizacijom" Komisija IK podrazumijevala je korištenje nacionalnog, hrvatskog imena za iseljeničtvo umjesto dotadašnjega uobičajenog pojma "naše iseljeničtvo" ili "naši ljudi". Nadalje, raspravljalo se o pjevanju nacionalističkih pjesama i ozračju u Matici gdje "u posljednje vrijeme vlada nacionalistički duh", zatim o Holjevčevoj odgovornosti u redigiranju proglašenja u povodu poplave u Zagrebu 1964. te njegovoj ulozi oko pisma potpore Ljudevitu Jonkeu i uključivanju pojedinih osoba u Glavni odbor MIH.¹⁰⁵ Razgovaralo se i o pripremi (kasnije objavljene) knjige V. Holjevca "Hrvati izvan domovine" koja se, prema navodima zaposlenika Zavoda, stvarala diskretno jer je trebala sadržavati pregled iseljavanja iz Hrvatske. Emigrantska "Hrvatska revija" donosi podatak o zabrani knjige neposredno nakon izlaska 1965., radi "njezinih nepovoljnih statistika, iz kojih proizlazi teško stanje za hrvatski narod, za koje statistike same od sebe

¹⁰³ Ključnim dokumentom u razmatranju ove problematike smatrao se elaborat nastao u vežnji 1967. za jednu od sjednica IK CK SKH. Izrađen je zbog recentnih događaja u MIH, vezanih uz predavanje F. Tuđmana nakon njegova američkog posjeta određenim iseljeničkim organizacijama u rujnu 1966., a s namjerom "pretresanja" orijentacije MIH. U elaboratu je tajnik MIH, I. Marinković, dvije emigrantske organizacije Hrvatsku akademiju Amerike i Američko-hrvatski akademski klub prikazao takvima "da bi trebalo sa više opreznosti i političke odgovornosti s njima eventualno kontaktirati". Holjevčeva je ocjena, međutim, bila mnogo blaža. U pripremi materijala za sjednicu Izvršnog komiteta tekst je korigirao, nazvavši ih neutralnim i politički neopredijeljenim organizacijama čija je osnova rada kulturna djelatnost. Usp. HDA, CK SKH, Izvještaj Komisije IK, 7.

¹⁰⁴ Prijedlozi novog imena bili su Matica hrvatskih iseljenika, Matica hrvatskih radnika, Matica hrvatskih ljudi i Matica Hrvata. Zbog otpora u Društvu prijedlozi se nisu ostvarili. Praksa pisanja u časopisu *Matica*, po mišljenju nekolicine zaposlenika Matice iseljenika, isticala je "duh nacionalizma", politika pisanja do Holjevčeva dolaska bila je drukčija, "časopis je bio više jugoslavenski". Od 1965. Matica češće problematizira hrvatske teme. Nedostaci Statuta MIH iz 1966. odnosili su se na jednostranu orijentaciju Statuta na iseljenike isključivo hrvatske narodnosti. Na taj se način u Statutu, prema mišljenju Komisije IK, MIH predstavila "isključivo kao Matica hrvatskih iseljenika, a ne ono što službeno još uvijek jest – Matica iseljenika Hrvatske". HDA, CK SKH, Zapisnik Komisije IK

¹⁰⁵ Sporne pjesme, "Rajska djevo kraljice Hrvata", "Ustani bane Jelačiću, Hrvatska te zove", "Još Hrvatska ni propala" pjevale su se na zabavi u Matičinim prostorijama uoči nove 1967. godine. Proglasu povodu poplave u Zagrebu 1964. MIH je uputila "svim hrvatskim iseljenicima i ostalim jugoslavenskim građanima na privremenom radu u inozemstvu". Na ovakav su naslov, koji su redigirali od strane V. Holjevca i Z. Komarica, ozbiljnih prigovora imali pojedini članovi GO i radne zajednice te Komisija IK, jer se MIH u ranijim sličnim prilikama obraćala svim jugoslavenskim iseljenicima. Pismo potpore Lj. Jonkeu, jednom od idejnih začetnika i potpisnika Deklaracije, pojavilo se u radnim zajednicama MIH i Zavoda za migracije i narodnosti nakon njzine javne osude. Prema Holjevčevu mišljenju, pismo se nije moglo ocijeniti političkim aktom, već moralnom potporu Jonkeovim bivšim studenatima Filozofskog fakulteta. Sporni kandidati na listi GO MIH 1964. bili su Franjo Tuđman i Zvonimir Komarica. Iako je u vrijeme sastavljanja liste prihvatio mišljenje dijela članova GO MIH o "nepodobnosti" ove dvojice, Holjevac ih je ipak uvrstio na listu. Isto.

optužuju sadašnji komunistički režim u Jugoslaviji”.¹⁰⁶ Naime, knjiga donosi statistiku ukupnog iseljavanja iz Jugoslavije odnosno Hrvatske od 15. st. do prve polovice 20. st., a “brojke koje mnogo govore” prvi put su donijele podatak o četvrtini Hrvata koji žive izvan domovine (“za mali hrvatski narod to je nesumnjivo politički, ekonomski i demografski problem prvog reda.”)¹⁰⁷

Krajem lipnja 1967. istraživanje Komisije IK privedeno je kraju. Zaključeno je da dio odgovornosti za “izvjesna nacionalistička skretanja i nezdravu klimu, pogodnu za daljnje deformacije u Matici iseljenika” snose pojedini članovi SK zaposleni u toj instituciji, posebno njezin predsjednik.¹⁰⁸ Istaknuto je nezadovoljstvo držanjem V. Holjevca prilikom ispitivanja, zbog njegova nastojanja “da se formalistički opravdaju kritizirane pojave i postupci /.../ ocjene druga Većeslava Holjevca o pojedinim pojavama, potvrđuju da neki nacionalistički postupci u Matici iseljenika nisu samo izraz slučajno načinjenih pogrešaka već i dubljih idejno-političkih zabluda o nacionalnom pitanju koje on razmatra van klasnog i društvenog konteksta”.¹⁰⁹ Njegovo djelovanje ocijenila je kao “političko zastranjivanje na nacionalističkoj liniji” te je zaključila “da ima mjesta pozivanju na političku odgovornost”.¹¹⁰ Izvršni komitet CK SKH jednoglasno je odlučio o isključivanju V. Holjevca iz CK SKH.. Uz ostavku u CK SKH, dao je i onu na predsjedništvo Matice iseljenika, ali je do ožujka 1968. rukovodio njezinim radom. Aktivno je sudjelovao u pripremama 10. redovite skupštine MIH.

Umjesto zaključka

Sjednica Izvršnog komitet CK SKH 20. prosinca 1967. bavila se pripremom Desete godišnje skupštine MIH. Govorilo se o “delikatnosti” situacije, posebnosti Matičina poslovanja s organizacijama koje “nisu komunističke” te potrebi ostvarivanja osnovnih zaključaka Centralnog komiteta “sa što manje drame”.¹¹¹ Donesena je odluka o održavanju redovite godišnje skupštine društva “nešto ranije nego što bi to u dan dolazilo u obzir na bazi Statuta.”¹¹² Pitanje provođenja “čitave stvari skupštine”, kao i kadrovskih promjena, prepušteno je članovima Saveza komunista u Društvu, “jer radi javnosti nema smisla da se CK tamo miješa (...) ipak bilo bi dobro da se u daljnjoj pripremi skupštine raspravi o drugovima koji dolaze u obzir za rukovodeće organe, prvenstveno za funkciju predsjednika”.¹¹³ Prema mišljenju Izvršnog komiteta, sastav kolektiva

¹⁰⁶ “Zašto je bila zabranjena knjiga V. Holjevca?”, *Hrvatska revija*, rujana, 1969., 322.

¹⁰⁷ Usp. Holjevac, 366.

¹⁰⁸ HDA, CK SKH, Zaključak IK CK SKH (o nacionalističkim pojavama u MIH i političkoj odgovornosti V. Holjevca)

¹⁰⁹ Isto.

¹¹⁰ HDA, CK SKH, Izvještaj Komisije IK, 14.

¹¹¹ HDA, CK SKH, IK, Zapisnik sjednice IK 20. prosinca 1967., 1.

¹¹² Isto.

¹¹³ Isto, 2

MIH trebalo je “pojačati” mlađim, politički ispravno orijentiranim kadrovima koji mogu samostalno komunicirati s ljudima izvan domovine. Sastanku je bio nazočan i V. Holjevac. Prisutnima je govorio o ozbiljnosti problema hrvatskog iseljeničtva, o četvrtini Hrvata u iseljeničtvu (“i jednom dijelu Srba iz Hrvatske”) i o privremeno zaposlenima u zapadnoeuropskim zemljama od kojih opet najveći broj čine Hrvati. Upozorio je na potrebu ozbiljnijeg prilaženja čitavoj problematici te da je Kraljevina Jugoslavija to “ozbiljnije činila nego što to čine oni”.¹¹⁴ Time je dao potporu Zavodu za migracije i narodnosti, o čijoj se egzistenciji u tom razdoblju uvelike raspravljalo. Govorio je i o smjeni vodstva u HBZ-u u rujnu 1967. godine. Iz vodstva je naime otišao V. Mandić “koji je s nama surađivao”, ali je i novoizabrani predsjednik John Badovinac, Amerikanac hrvatskog podrijetla, pokazao “volju za suradnju s Maticom”.¹¹⁵ Spomenuo je pismo J. Badovinca upućeno Matici, koje je prema njegovu mišljenju otvorilo nove mogućnosti suradnje dvaju društava. Riječ je o organizaciji proslave 75. godišnjice HBZ-a koja se u sklopu kampanje za upis novog članstva HBZ-a trebala održati i u Zagrebu. Naime, pobjednike u kampanji, koja se provodila od 1. do 31. siječnja 1968., očekivalo je nagradno putovanje u “stari kraj”. Program njihova boravka te proslavu godišnjice HBZ-a u Saboru SRH trebala je organizirati Matica. Smjena vodstva u HBZ-u, prema Holjevcu mišljenju, upozorila je na smjenu naraštaje u iseljeničtvu i novu orijentaciju te najveće organizacije hrvatskih iseljenika, “jedni odlaze, oni stari koji su došli od 1918. i dalje i čak prije 1918., a nastupaju rođeni tamo, to govori o znatno promijenjenim uvjetima i o pažljivijem pristupu čitavoj stvari”.¹¹⁶ Ove su promjene potvrdile potrebu mijenjanja Matičinih smjerokaza k novoj emigraciji, pojedincima “koji su postali ugledni ljudi u kulturnom, političkom, znanstvenom i privrednom životu u središtima svojih obitavališta” te društvima koja okupljaju novo ekonomsko iseljeničtvo izvan HBZ-a.¹¹⁷ Slični su zaključci potvrđeni na 10. godišnjoj skupštini Društva, 26. ožujka 1968. godine. Za novog predsjednika Matice iseljenika izabran je književnik Jure Franičević Pločar.¹¹⁸ Sastav Glavnog i Nadzornog odbora MIH gotovo je u potpunosti izmijenjen, ostalo je tek nekoliko starih članova.¹¹⁹ Komentirajući zaključke Skupštine, prilikom

¹¹⁴ Isto, 25.

¹¹⁵ John Badovinac (1907. - 1981.), predsjednik HBZ 1967. - 1978.; Kao jedan od budućih zadataka HBZ, J. Badovinac je istakao provođenje kampanje za upis novog članstva u HBZ-u. V. Holjevac naveo je kako je gubitak članstva HBZ-a jedan od razloga Mandićeva odlaska, a “Badovinac se smatrao stručnjakom baš za te organizacije životnih osiguranja, itd. i da će uspjeti povećati broj članova”. U tom je razdoblju HBZ raspolagala imovinom od 35 milijuna dolara i ulogom za osiguranje života članstva od 130 milijuna dolara. Isto, III/4

¹¹⁶ Isto, III/3

¹¹⁷ HMI, Zapisnik 10. Godišnje skupštine MIH, 26. ožujak 1968., 16.; Govoreći o novim strujanjima u iseljeničtvu, Holjevac je u razgovoru s Komisijom IK rekao da su “udruženja takvog karaktera da nisu ni ustaška, ni HSS-ovska, a nisu ni komunistička, ali su sklona nama, da idu s nama u suradnju”. HDA, CK SKH, Zapisnik Komisije IK, IV/33.

¹¹⁸ J. Franičević Pločar (Vrsnik na Hvaru, 1918. - Split, 1994.)

¹¹⁹ Novoizabrani Glavni odbor MIH imao je 48 članova. Nadzorni odbor: Božo Prpić, Krsto Krišković, Vladimir Čavec, Josip Guštek, Nikola Francisković. Sud časti: Anka Matić, Ivan Šegina, Josip Vragović.

posjeta MIH u ožujku 1968., američki konzul u Zagrebu, Frank George Trink, rekao je da je time vjerojatno “dokrajčena akcija protiv potpisnika Deklaracije onih ljudi koji su bili u odboru Matice iseljenika”...¹²⁰ U službenom odgovoru, Matica se nije složila s ovom izjavom. Promjena rukovodstva objašnjena je pravilnikom poslovanja, “sa Deklaracijom to nema nikakve veze, jer je u Glavnom odboru bio samo jedan član koji je njezin potpisnik, a i inače taj problem smatramo kao prošlost, a ne kao aktualan problem”.¹²¹

SUMMARY

THE HRVATSKA MATICA ISELJENIKA (CROATIAN HERITAGE FOUNDATION): 1964 TO 1968

The Croatian Heritage Foundation was founded on 12 February 1951 in Zagreb as a cultural-educational society with the intention of maintaining cultural and friendly relations between the emigrant community and the homeland. In the period between 1964 and 1968, the Foundation developed a very important activity in connecting the homeland with Croatian emigrants. At that time, a qualitative change in its work became apparent in its approach to the then current issue of economic emigration and the creation of links with members of the Croat nation in European lands. The changes that took place were in part tied to the melioration of government policies toward emigrants at the beginning of the 1960s, and in part to the arrival of a new president of the Foundation, Većeslav Holjevac. During the term of his presidency, events occurred for which Holjevac was investigated by the Party, resulting ultimately in his departure from Croatian political life in 1967. What spurred the investigations was the appearance of the *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* [the Declaration concerning the name and status of the Croatian literary language] in March 1967, when in party debates, the Croatian Heritage Foundation, along with the *Matica Hrvatska* [Croatian Cultural Foundation], the *Društvo književnika Hrvatske* [Society of Croatian writers], and the *Institut za historiju radničkog pokreta* [Institute for the history of the workers' movement] were designated “hotbeds of nationalism”.

Key words: *Matica iseljenika Hrvatske* (Croatian Heritage Foundation), Većeslav Holjevac, Emigration

¹²⁰ HDA, MIH, Jugoslavija, 1-1500, 1968., Informacija o posjeti američkog generalnog konzula u Zagrebu Matici iseljenika, 29. ožujka 1968. godine

¹²¹ Isto.